

УДК 94(=16):811.16:929.52.

СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВО У ТВОРЧОСТІ МАРКА АНТОНОВИЧА

SLAVIC STUDIES IN WORKS OF MARKO ANTONOVYCH

Годжал С. С.,

аспірантка кафедри історії ім.
М. П. Ковальського Національний університет
«Острозька академія» (Острог, Україна),
e-mail: svtlana.hodzhal@oa.edu.ua,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2940-6325>

Gojal S. S.,

postgraduate student of the Department of History
M. P. Kovalsky National University «Ostroh Academy»
(Ostroh, Ukraine), e-mail: svtlana.hodzhal@oa.edu.
ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2940-6325>

Марко Дмитрович Антонович – український історик, публіцист, літературознавець, продовжувач історичної традиції родини Антоновичів у третьому поколінні, який залишив чималий спадок досліджень у сфері слов'янознавства. Частина праць науковця присвячена вивченню походження слов'ян через призму історії та мовознавства. Свідченням обізнаності в слов'янознавчій сфері служать його рецензії на праці, які присвячені українсько-чеським та українсько-польським літературним, чесько-словацьким мовним та культурним зв'язкам. Найбільший масив досліджень у сфері славістики присвячений україністиці як одному з основних зацікавлень вченого.

Ключові слова: Марко Антонович, Прага, славістика, рецензія, україністика.

Marko Dmytrovych Antonovych is a Ukrainian historian, publicist, literary historian, follower of the historical tradition of the Antonovych's family in the third generation, who left a considerable legacy of research in the field of Slavic studies. One of the centers of Slavic studies during the interwar period was Prague and its cultural environment, in which Marko Dmytrovych formed as a researcher. In his works he paid attention to studying the history, literature and mentality of the Slavic nations, in particular the Czechs, the Poles and the Ukrainians. The part of the works of M. Antonovych is devoted to studying the origin of the Slavs through the prism of history and linguistics. His reviews on the works devoted to the Ukrainian–Czech and Ukrainian–Polish literary, Czech–Slovak linguistic and cultural ties are the testimony of his awareness in the field of Slavonic studies. The largest array of research in the field of Slavic studies is devoted to Ukrainian studies as one of the main interests of the scientist.

Keywords: Marko Antonovych, Prague, Slavic Studies, Review, Ukrainian Studies.

Як відомо, слов'янознавство як комплексна дисципліна включає в себе вивчення мовознавства, історії, ментальності та літератури слов'ян, хоча першопочатково ця дисципліна ґрунтувалася переважно на філологічних дослідженнях. Активний розвиток слов'янознавства в Україні як наукової дисципліни припадає на ХХ–ХХІ ст. Центри вивчення славістики були створені при університетах (Київському та Львівському) та інститутах Академії наук УРСР. Володимир Чорний поділяє процес становлення слов'янознавства як науки на три етапи. Перший етап припадає на період національного відродження (від 30–40-і рр. ХІХ ст. до Першої світової війни), другий – включає в себе ХХ ст. (від 1918 р. до здобуття Україною незалежності), третій етап – від 1991 р. [15, с. 7]. Проте, періодизацію славістики (українознавства в тому числі як її складової), яка була предметом вивчення науковцями в еміграції можна поділяти за основними еміграційними хвилями на Захід

[10]. Під час другої та третьої еміграційної хвилі з України виїхало багато науковців, політиків та суспільно-політичних діячів, що було поштовхом до активізації наукових дослідження, зокрема і славістичних. Саме в міжвоєнний період, коли значна частина вчених та політично-культурних діячів емігрували у країни Європи та Америки, поряд із радянською славістикою постає українська славістика на еміграції, основними центрами якої були Чехословаччина, Польща, Канада, США. В міжвоєнний період розпочинає наукові дослідження представник відомої династії українських вчених (в третьому поколінні) Марко Дмитрович Антонович.

Марко Дмитрович Антонович – український історик, публіцист, літературознавець, єгиптолог. Дослідник залишив чималий спадок досліджень у сфері слов'янознавства. Народився в Києві 7 липня 1916 р., у 1921 р. разом із мамою, Катериною Михайлівною, переїхав до Праги, де в той час перебував його батько – Дмитро Антонович. В Чехословаччині навчався в Українському вільному університеті (УВУ), де вивчав стародавню історію та археологію. Паралельно Марко Дмитрович навчався в Карловому університеті у Празі на кафедрі єгиптології у славетного професора Франтішека Лекси, всесвітньо відомого єгиптолога, засновника чеської єгиптології [14]. Не зважаючи на зацікавлення єгиптологією, значну увагу приділяв україністиці, яка є складовою частиною славістики. У 1942 році Марко Антонович під науковим керівництвом Дмитра Дорошенка та Федора Слюсаренка (професор латинської мови) [11] захистив в УВУ докторську дисертацію «Філіпійські історії» Трога–Юстина і Скитія» – на тему, пов'язану з античністю та Україною [11]. 3 листопада 1942 року, після захисту дисертації він працював асистентом на кафедрі античної історії УВУ в Празі [14].

В часи воєнного лихоліття М. Антонович був активний діячем організації українських націоналістів, зокрема її Культурної реферантури. Протягом червня 1941 р. – січня 1942 р. він брав участь у поході груп ОУН на схід як перекладач [12, с. 156]. 8 листопада 1943 р. був заарештований німецьким гестапо [14, с. 331]. З 1944 по 1945 рік він перебував у концтаборі Терезині (Терезієнштат). Як він сам вказував, пробув в ув'язненні 14 місяців і 10 днів. Після звільнення з табору та смерті батька [9] вчений переїхав до Мюнхена, де до 1949 року продовжував свої студії з єгиптології в університеті Людвіга Максиміліана в професора Александра Шарффа [14, с. 330]. Навчаючись на єгиптологічному семінарі, Марко Антонович відвідав Лондон та музей Пітрі в Оксфорді [14, с. 332]. Результатом вивчення єгиптології стає публікація 1946 р. в Женеві першої книжки: «Скитія і Єгипет в античному письменстві» [9].

У 1950 р. Марко Антонович емігрував до Канади, де від початку був членом монреальської філії Українського національного об'єднання та співпрацював в газеті «Новий Шлях», який виходив у Вінніпезі. На перших порах заробляв на життя

звичайним робітником, а з 1956 р. почав працювати в українській секції Канадської радіомовної корпорації (пізніше Радіо-Канада). Працював тут аж до виходу на пенсію. З 1963 р. підтримав заснування журналу «Український історик», і від 1964 р. до 1993 р. був заступником редактора проф. Л. Винара). Крім того, в цей період він стає членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка (його було обрано за виняткові заслуги в розвитку українознавства) [12] та Української вільної академії наук. У період з 1992 по 1997 рр. вчений був президентом УВАН у США. Помер Марко Антонович 28 січня 2005 р. в Монреалі (Канада).

Людина великої ерудиції, Марко Дмитрович підтримував контакти з дослідниками українського походження, які займалися славістикою в різних країнах, слідкував за науковими новинами в сфері славістичних досліджень, писав рецензії на славістичні праці.

Першою роботою, яка зацікавила Марка Дмитровича, була стаття доктора Генріха Бартека в кварталнику словацької культури «Мост» про походження терміну «слов'яни». Так, Г. Бартек зазначав, що термін «слов'яни» походить від назви річки Славутич (старослов'янська назва річки Дніпро), тобто, використовує у визначенні походження назви географічний принцип та гідроніми. Також, Г. Бартек вказує на те, що прабатьківщиною слов'ян була територія верхніх порогів Дніпра та вздовж лісосмуги, яка простягалася на південь. Проте, посилаючись на результати ґрунтознавства, М. Антонович вказує на помилку в розрахунках Г. Бартека щодо розташування лісосмуги і, відповідно, географічних назв, які могли вплинути на формування слов'янської спільноти та в цілому піддає сумніву теорію Бартека. Зокрема, підтримуючи теорію польського історика Генріха Пашкевича, Марко Дмитрович вважав, що ідентичні назви слов'янських племен можуть ґрунтуватись на основі подібних умов життя або занять, а не лише на географічних назвах.

Перебуваючи в Канаді, протягом багатьох років Марко Дмитрович зберігав відносини з українцями, що залишилися у Чехословаччині. Водночас він був доволі активним у науковому житті. У 1968 р. в Празі за редакцією відомого славіста українського походження Ореста Зілинського було видано науково-бібліографічний збірник «Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків (1814–1964)». Марко Дмитрович відгукнувся на видання рецензією в журналі Українського історичного товариства «Український історик» [2, с. 160–161].

У збірнику увагу дослідника привернули статті чеських славістів-українців Ореста Зілинського «Українська пісня в чеському літературному розвитку» та Зіни Геник-Березовської «До питання про відношення між чеським та українським відродженням», відомого чеського дослідника чесько-українських відносин Володимира Гостічки «Деякі аспекти чесько-українських зв'язків до кінця шістдесятих років минулого сторіччя» та низка

інших. У рецензії М. Антонович проявив докладне знання досліджуваних авторами статей тем. Він наголосив на цінності та актуальності поданих у збірнику матеріалів, що були якісно ілюстровані численними фотографіями, фотокопіями та листуванням і вперше були введені до наукового обігу. Так як більшість статей у рецензованому збірнику стосувались літературознавства, автор рецензії підкреслив, що літературні зв'язки у статтях розглядаються на історично-політичному тлі. Позитивно оцінивши згадані статті збірника, на завершення рецензії вчений висловив побажання, що добре було б вивчити питання українсько-чеських взаємовідносин, використовуючи інформацію із українських архівів, що дало б змогу доповнити цей матеріал. Також наголосив, що подібний збірник варто було б видати з історії українсько-польських зв'язків.

Озвучене побажання певною мірою було реалізоване українськими радянськими дослідниками у 1971 р. Щоправда, на жаль, тут не було видано наукового збірника про українсько-польські зв'язки, але з'явилась антологія україномовних віршів, які були написані поетами польського походження «Українською музою натхнені (Польські поети, які писали українською мовою)» (за упорядкуванням і з примітками Романа Федоровича Кирчіва та Миколи Пилиповича Гнатюка і вступною статтею Р. Ф. Кирчіва). У 1972 р. на сторінках «Українського історика» з'явилась рецензія на антологію [3, с. 139–140] авторства М. Антоновича. Поява рецензії та її зміст є свідченням не лише фахової компетентності Марка Дмитровича, а й підтвердженням того, що він слідкував за відповідними публікаціями в УРСР й умів на належному рівні оцінити зроблене радянськими фахівцями.

М. Антонович дає характеристику віршам як з історичної, так і з мовознавчої точки зору. Він зазначає, що для істориків ця збірка цікава тим, що вона непрямо вказує на шляхи, якими, зокрема, збідніла шляхта на Правобережжі, протягом ХІХ ст. українізувалася [3, с. 140]. Крім того, тема є «незвичайно цікавим причиною до польсько-українських зносин у 1820–1870 рр.» [3, с. 140].

У 1974 р. на сторінках того ж «Українського історика» М. Антонович публікує невелику рецензію на біографічно-бібліографічний словник «Česko-slovenské práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760» (*Чесько-Словацькі праці з мови, історії та культури слов'янських народів*) [1], виданий у Празі в 1972 р. Рецензія дає можливість пересічному читачу та професійному науковцю познайомитись зі змістом словника та загальною інформацією стосовно ряду чеських і словацьких вчених, які займалися славістикою. До словника упорядниками було включено біографії та короткі бібліографії вчених не лише чеського чи словацького походження, а й українців та росіян, які між світовими війнами працювали й видавали свої славістичні дослідження в Чехословаччині. Крім того, в словнику було вміщено дані про чехів, словаків та росіян, які досліджували українознавчі

питання, тому, на думку рецензента, він став досить повним оглядом того, що важливого зроблено з ділянки українознавства. Таким чином, на думку Марка Дмитровича, зрецензований ним біобібліографічний словник є цінним джерелом інформації із вивчення слов'язнознавчої тематики.

В Українському історичному товаристві та інших наукових організаціях М. Антонович також співпрацював з дослідниками різних галузей гуманітарних наук. Серед представників старшого покоління був відомий археолог, автор найповнішого на той час посібника–монографії «Археологія України» (видання НТШ та УІТ), член НТШ, УІТ, Чеського археологічного товариства в Празі, учень відомого чеського археолога й етнолога Любора Нідерле Ярослав Пастернак. Після смерті вченого було вирішено видати його неопубліковану працю «Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях». Оскільки Я. Пастернак помер і не встиг доопрацювати це цінне видання, головний тягар його підготовки спав на М. Антоновича.

Марко Дмитрович відповідально поставився до підготовки книги. Він зредагував текст та написав передмову [13]. До його обов'язків також входило: передрукування тексту, редагування, перевірка посилань та географічних назв, доповнення приміток та складання покажчиків (покажчики імен, географічних назв, назв племен, народів і мовних груп). До книги увійшли найновіші дослідження щодо прабатьківщини слов'ян (три частини) та додатки. У «Передмові» її автор високо оцінив дослідження Я. Пастернака, вважаючи, що робота ґрунтується на різних поглядах, теоріях, гіпотезах, які підтверджуються даними лінгвістики, історії та археологічних знахідок, що дає змогу зробити висновок про всебічну обізнаність Я. Пастернака у вищевказаній тематичі. М. Антонович у перемові також зробив підсумок, що монографія містить важливі висновки і, відповідно, заповнює важливу прогалину в українській науковій літературі.

М. Антонович був активним членом студентського руху – Центрального союзу українських студентів (про який згодом написав невелику монографію), пізніше – Студентської організації національного солідаризму «Зарево», яку кілька років очолював. ЦЕСУСом видавався журнал «Студентський вісник», що став одним із об'єктів дослідницької уваги вченого. Стаття М. Антоновича «Чеська література на сторінках «Студентського вісника», видана у відомому культурно–політичному журналі «Сучасність» у 1987 р., стала цікавою пам'яткою вивчення вченим славістики та українознавства [8].

В ній вчений аналізує наукові надбання чеських дослідників, опубліковані у періодичному виданні ЦЕСУСу «Студентський вісник». Крім того, не оминає увагою прозу та поезію чехів (Я. Груша, Вітезслава Незвал, Франтішка Галаса та ін.), яка була перекладена українською мовою, критику на твори чеського письменства (на твір Й. Копти «Третя рота», Я. Махала «Слов'янські літератури»), аналіз шевченкіани (Л. Луців

«Шевченко у слов'ян», «Голос чеської критики про Шевченка за його життя» та ін.). Так, на думку дослідника, чеська література була предметом зацікавлення української молоді в Чехії, про що свідчили публікації «Студентського вісника».

М. Антонович мав численні дослідження у сфері україністики, а саме з літературознавства. В першу чергу, найбільше уваги дослідник приділив шевченкознавству та дослідженню життя та творчості О. Кониського [4; 5; 6], вивченню розвитку поетичної творчості 20–х та 30–х рр. ХХ ст. [7].

Отже, славістичні дослідження в науковому доробку Марка Антоновича представлені у вигляді рецензій на слов'язнознавчі праці, оглядів та статей у сфері літературознавства. Дослідник на основі історичних фактів уточнив та доповнив новим змістом деякі прогалини в славістичній науці. Марко Дмитрович в статтях описав та проаналізував не лише роль та функціонування літератури в українському суспільстві, а й окреслив вплив та взаємозв'язки між творцями лірики та прози, зробив спробу нарису розвитку поетичної творчості 20–х та 30–х рр. ХХ ст., чим доповнив скарбницю української літератури та науки.

Список використаних джерел

1. Антонович, М., 1974. [рец. на книгу] *Česko-slovenské práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760. Biograficko-bibliografický slovník. Praha, 1972, 561 p.*, *Український історик*, Нью-Йорк; Мюнхен, Т.ХІ, Ч.4 (44), с.116–117.
2. Антонович, М., 1969. [рец. на книгу] *Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків (1814–1964). Науково-бібліографічний збірник. Упорядник д-р Орест Зілинський. Прага, 1968, 478 с.*, *Український історик*, Нью-Йорк; Мюнхен, Т.ХІ, Ч.1–3 (21–23), с.160–161.
3. Антонович, М., 1972. [рец. на книгу] *Українською музою натхнені (Польські поети, які писали українською мовою). Упорядкування і примітки кандидатів філософічних наук Р. Ф. Кирчіва та М. П. Гнатюка. Вступна стаття Р. Ф. Кирчіва, К., 1971, 304 с.*, *Український історик*, Нью-Йорк; Мюнхен, Т.ХІ, Ч.1–2 (33–34), с.139–140.
4. Антонович, М., 1986. «Вірш Т. Шевченка «Мій боже милий...» (У 125-ті роковини смерті Т. Г. Шевченка)», *Український історик*, Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, Т.ХХІІІ, Ч.3–4 (91–92), с.23–32.
5. Антонович, М., 1965. «Вплив шевченкознавчої праці О. Кониського на його літературну творчість (На підставі порівняння двох його творів – «В гостях добре, дома ліпше» і «Гришники»)», *Новий літопис*, Вінніпег, Р.ХІ, Ч.14, с.9–23.
6. Антонович, М., 2000. «Деякі зауважень до Шевченкового вірша «Не нарікаю я на Бога»», *Сучасність*, №5, с.115–118.
7. Антонович, М., 1952. «Українська національна революція в нашій поезії», *Розбудова держави*, Монреал, Р.ІХ, Ч.2–3 (6–7), с.1–5.
8. Антонович, М., 1987. «Чеська література на сторінках «Студентського вісника»», *Сучасність*, Ч.2 (310), с.79–84.
9. Архів УІТ (архів М. Антоновича), Ф. Марко Антонович, Спр. «Про Марка Антоновича».
10. Атаманенко, А. 2018. «Закордонне українознавство: структура та перспективи розвитку», *Сто років академічної славістики в Україні: здобутки та перспективи*, К., с.113–114.
11. Гирич, І., 1993. «З династії славетних Антоновичів», *Старожитності*, №19–24, с.24–27.
12. Винницька, І., 2008. «Розмова з Марком Антоновичем», *Україна Модерна*, К., Ч.13 (2), с.147–169.
13. Пастернак, Я., 1976. «Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях / За ред. М. Антоновича», Нью-Йорк; Торонто; Париж; Мюнхен, 150 с.

14. Романова, О., 2012. 'Єгиптологічні студії Марка Антоновича', *Схід і Захід цивілізації*, К., с.327–342.

15. Чорний, В., 1996. 'Історія української славістики (предмет, напрями та періодизація)', *Міжвідомчий науковий збірник «Проблеми слов'янознавства»*, Львів, Вип.49, с.4–8.

16. Шаповал, А., 2010. '«Шукаю все ще бурь і неспокою»: листи Марка Антоновича до Володимира Міяковського (1942–1943 рр.)', *Пам'ятки: археографічний щорічник*. Держ. ком. архівів України; Укр. н-д. ін-т архівної справи та документознавства, К., Т.11, с.268–280.

15. Chornyi, V., 1996. 'Istoriia ukrainoi slavistyky (predmet, napriamy ta periodyzatsiia) (History of Ukrainian Slavic studies (subject, directions and periodization))', *Mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk «Problemy slovianoznavstva»*, Lviv, Vyp.49, s.4–8.

16. Shapoval, A., 2010. '«Shukaiu vse shche bur i nespokoiiu»: lysty Marka Antonovycha do Volodymyra Miiakovskoho (1942–1943 rr.) («I'm still looking for a storms and anxiety»: letters by Marko Antonovych to Volodymyr Miiakovskiy (1942–1943))', *Pamiatky: arkheohrafichnyi shchorichnyk*. Derzh. kom. arkhiviv Ukrainy; Ukr. n-d. in-t arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva, Kyiv, T.11, s.268–280.

References

1. Antonovych, M., 1974. '[rets. na knyhu] Česko-slovenské práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760. Biograficko-bibliografický slovník. Praha, 1972, 561 p. ([book review] Czech-Slovak work on language, history and culture of Slavic nations since 1760)', *Ukrainskyi istoryk*, Niu-York; Miunkhen, T.XI, Ch.4 (44), s.116–117.

2. Antonovych, M., 1969. '[rets. na knyhu] Sto piatdesiat rokov chesko-ukrainskykh literaturnykh zviazkiv (1814–1964). Naukovo-bibliohrafichnyi zbirnyk. Uporiadnyk d-r Orest Zilynskyi. Praha, 1968, 478 s. ([book review] One hundred and fifty years of Czech-Ukrainian literary relations (1814–1964))', *Ukrainskyi istoryk*, Niu-York; Miunkhen, T.VI, Ch.1–3 (21–23), s.160–161.

3. Antonovych, M., 1972. '[rets. na knyhu] Ukrainskoiu muzoiu natkhneni (Polski poety, yaki pysaly ukrainskoiu movoiu). Uporiadkuvannia i prymitky kandydativ filosofichnykh nauk R. F. Kyrchiva ta M. P. Hnatiuka. Vstupna stattia R. F. Kyrchiva, Kyiv, 1971, 304 s. ([book review] Inspired by the Ukrainian muse (Polish poets who wrote in Ukrainian))', *Ukrainskyi istoryk*, Niu-York; Miunkhen, T.IX, Ch.1–2 (33–34), s.139–140.

4. Antonovych, M., 1986. 'Virsh T. Shevchenka «Mii bozhe myly...» (U 125-ti rokovyny smerty T. H. Shevchenka) (T. Shevchenko's poem «My dear God ...» (On the 125th anniversary of the death of T. Shevchenko))', *Ukrainskyi istoryk*, Niu-York; Toronto; Miunkhen, T.XXIII., Ch.3–4 (91–92), s.23–32.

5. Antonovych, M., 1965. 'Vplyv shevchenkoznavchoi pratsi O. Konyskoho na yoho literaturnu tvorchist (Na pidstavi porivniannia dvokh yoho tvoriv – «V hostiakh dobre, doma lipshe» i «Hrishnyky») (The influence of Shevchenko's writings research work by O. Konyskyi on his literary art (On the basis of comparison of his two compositions – «It is good to be guests, but it is better to be at home» and «Sinners»))', *Novyi litopys*, Vinnipeh, R.V., Ch.14, s.9–23.

6. Antonovych, M., 2000. 'Dekilka zauvazhen do Shevchenkovoho virsha «Ne narikaiu ya na Boha» (A few remarks to the poem by Shevchenko «I do not complain about God»)', *Suchasnist*, №5, s.115–118.

7. Antonovych, M., 1952. 'Ukrainska natsionalna revoliutsiia v nashii poezii (Ukrainian national revolution in our poetry)', *Rozbudova derzhavy*, Montreal, R.IV, Ch.2–3 (6–7), s.1–5.

8. Antonovych, M., 1987. 'Cheska literatura na storinkakh «Studentskoho visnyka» (Czech Literature on the pages of «Student herald»)', *Suchasnist*, Ch.2 (310), s.79–84.

9. Arkhiv UIT (arkhiv M. Antonovycha) (Archive of UIT (archive of M. Antonovych)), F. Marko Antonovych, Spr. «Pro Marka Antonovycha».

10. Atamanenko, A., 2018. 'Zakordonne ukrainoznavstvo: struktura ta perspektyvy rozvytku (Ukrainian Studies: Structure and perspectives of development)', *Sto rokov akademichnoi slavistyky v Ukraini: zdobutky ta perspektyvy*, Kyiv, s.113–114.

11. Hyrych, I., 1993. 'Z dynastii slavetnykh Antonovychiv (From the glorious Antonovych dynasty)', *Starozhytnosti*, №19–24, s.24–27.

12. Vynnytska, I., 2008. 'Rozmova z Markom Antonovychem (Conversation with Marko Antonovych)', *Ukraina Moderna*, K., Ch.13 (2), s.147–169.

13. Pasternak, Ya., 1976. 'Ranni sloviany v istorychnykh, arkheolohichnykh ta lnhvistychnykh doslidzhenniakh / Za red. M. Antonovycha (Early Slavs in historical, archeological and linguistic researches / Ed. M. Antonovich)', Niu-York; Toronto; Paryzh; Miunkhen, 150 s.

14. Romanova, O., 2012. 'Iehyptolohichni studii Marka Antonovycha (Egyptian studies of Marko Antonovych)', *Skhid i Zakhid tsyvilizatsii*, K., s.327–342.

* * *